

МАРЫЯ КАВАЛЁВА

Такія рысы, як дабрыня, выключная вытрыманасць і добра-зычлівыя адносіны да кожнага, з кім даводзіцца кантактаваць, зачаравалі мяне адразу, ад самага нашага першага знаёмства на кафедры беларускага мовазнаўства тагачаснага Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. Горкага, куды я перайшоў на працу ў верасні 1991 г. Спакойны прыцішаны голас, узорнае літаратурнае маўленне, уменне выслухаць суб'ядніка – рысы сапраўднай інтэлігентнасці і высокай агульнай культуры, што не могуць не прыцягваць да сябе, не напамінаць пра неабходнасць фарміраваць іх у сабе і кіравацца гэтымі важнымі якасцямі ва ўласных справах, учынках, зносінах. Такой светлай асобай стала для мяне Марыя Цімафееўна Кавалёва – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, заслужаны настаўнік БССР, выдатнік адукацыі Рэспублікі Беларусь.

«Вяртаюся думкамі ў Пустаселле, маю родную вёску, якая знаходзіцца за 15 кіламетраў ад Бягомля. Тут нарадзілася я, мае бацькі, дзяды...», – напісала Марыя Кавалёва ў сваіх успамінах пра мужа, вядомага і аўтарытэтнага дзяржаўнага дзеяча Міхаіла Васільевіча Кавалёва [1, с. 176]. Менавіта тут 18 студзеня 1929 г. і пачаўся яе зямны шлях (зараз Докшыцкі раён Віцебскай вобласці). У 1935 г. з мамай пераехалі ў Бягомль, дзе і прайшлі яе

дзіцячыя і школьныя гады: «Бягомль, Бегамля... Гэта наша дзяцінства, юнацтва, маладосць... Шмат дзясяткаў гадоў ён быў нашым жаданым прыпынкам, гняздом, адкуль мы выляталі, але абавязкова вярталіся, прыязджалі сюды, прывозілі нашых дзяцей...» [1, с. 170–171].

Вучоба ў школе, цяжкія выпрабаванні вайны, якая «паламала, перакруціла жыццё амаль усіх людзей» [1, с. 174]. Нягледзячы на свой юны ўзрост, «з лістапада 1943 года, калі немцы пасля другой блакады занялі дарогу Глыбокае – Лепель, мы з мамай былі ў разведроце першага атрада» [1, с. 176] партызанскай брыгады «Жалязняк». Сучаснаму маладому пакаленню складана, відаць, уявіць, праз якія выпрабаванні давялося прайсці дзяўчынцы-падлетку ў ваеннае ліхалецце: «Самае страшнае – гэта калі немцы ідуць ланцугом, а вакол з вёсак валіць чорны-чорны дым са спецыфічным пахам гарэлых людзей... давялося столькі перажыць розных жахаў, што здзіўляешся, як чалавек усё гэта можа вытрымаць» [1, с. 176, 177]. Але Марыя Кавалёва вытрымала, пераадолела ўсе іспыты лёсу, якія яшчэ больш загартавалі яе. Пасля вайны скончыла з пахвальнай граматай 7 класаў і ў кастрычніку 1945 г. паступіла ў Глыбоцкае педагагічнае вучылішча, паколькі ў Бягомлі «ў 1945 годзе цагляную школу не аднавілі, як абяцалі, а ад драўлянай засталася толькі папялішча» [1, с. 182].

Першыя пасляваенныя гады ў разбуранай, спаленай і разрабаванай Беларусі таксама былі нялёгкія: «На першым курсе жылося вельмі цяжка – голадна і холадна. Стыпендыя 130 рублёў. За іх тады можна было купіць на базары невялічкі бохан хлеба» [1, с. 182]. Нягледзячы на ўсе цяжкасці і праблемы са здароўем, вучылася Марыя Кавалёва толькі на «выдатна». «Па заканчэнні педвучылішча ў 1948 годзе я і паэтка Еўдакія Лось склалі тыя пяць працэнтаў выдатнікаў, якім можна было адразу паступаць у Інстытут» [1, с. 182]. Так яна стала студэнткай Мінскага педінстытута імя А. Горкага, які скончыла ў 1952 г. і адразу была запрошана працаваць на кафедры беларускай мовы гэтай навучальнай установы. За больш чым паўстагоддзя руплівай педагагічнай працы прайшла шлях ад асістэнта да аднаго з вядучых і

аўтарытэтных дацэнтаў кафедры, да чых думак, парад, прапа-ноў заўсёды ўважліва прыслухоўваліся ўсе калегі.

Пад кіраўніцтвам Мікалая Гурскага 23 лістапада 1967 г. у Ін-стытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР Марыя Кавалёва паспяхова абараніла кандыдацкую дысертацыю «Зваротныя дзеясловы ў беларускай літаратурнай мове», у якой уважліва прааналізавала значэнне зваротных дзеясловаў, устанавіла, як упывае на лексічнае значэнне зваротнага дзеяслова граматычная катэгорыя пераходнасці – непераходнасці адпаведнага незваротнага дзеяслова, высветліла суадносіны дзеяслоўных пар – «незваротны і адпаведна зваротны дзеясловы», выявіла характар сінтаксічнай сувязі зваротных дзеясловаў з залежным кампанентам словазлучэння. У маі 1971 г. ёй было прысвоена вучонае званне дацэнта.

Пачынаючы з 1960 г., калі яна апублікавала падборку дыя-лектных слоў «З лексікі вёскі Пустаселле», на якую «дзесьці ў верасні 1943 года наляцелі варожыя самалёты і спалілі... дашчэнту» [1, с. 176–177], і да сённяшняга часу Марыя Кавалёва апублікавала больш за 80 навуковых і вучэбна-метадычных прац, прычым значнае месца сярод іх займаюць шматлікія вучэбныя дапаможнікі па беларускай мове для вучняў, навучэнцаў тэхнікумаў і студэнтаў ВНУ. Храналагічна першымі ў спісе кніжных выданняў выступаюць дапаможнікі «Курсавыя работы па беларускай мове» (1963 г.), дзе змешчана 17 тэм курсавых прац для студэнтаў-філолагаў, распрацаваных ёй, а таксама «Беларуская мова» для навучэнцаў тэхнікумаў, напісаны ў суаўтарстве з вядомым айчынным лінгвістам Паўлам Сцяцко (1970 г.). У ім галоўная ўвага звернута на найбольш складаныя пытанні марфалогіі і арфаграфіі, сінтаксісу і пунктуацыі, пададзены практыкаванні да кожнага раздзела. Гэты дапаможнік атрымаў высокую ацэнку спецыялістаў і працяглы час выкарыстоўваўся ў адукацыйнай сістэме Беларусі.

З сярэдзіны 1970-х гадоў пад кіраўніцтвам тагачаснага загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства прафесара Фёдара Янкоўскага яна ўключаецца ў аўтарскі калектыў серыі вучэбных дапаможнікаў па сучаснай беларускай мове для студэнтаў педа-

гагічных ВНУ Беларусі, што неаднойчы перавыдаваліся і да гэтага часу паспяхова выкарыстоўваюцца ў педагагічнай працы: «Сучасная беларуская літаратурная мова: марфалогія» (1975 г., 3-е выд. 1997 г.), «Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія» (1976, 3-е выд. 1993 г.), «Сучасная беларуская літаратурная мова: практычныя заняткі» (1981 г., 3-е выд. 1995 г.), «Беларуская мова: зборнік дыктантаў» (1998 г.). Раздзелы, напісаныя Марыяй Кавалёвай у гэтых дапаможніках, вылучаюцца дакладнасцю фармулёвак, выверанасцю падабраных прыкладаў, іх мастацкай прыгажосцю і выхаваўчым уздзеяннем.

Асобна варта сказаць пра выданне «Беларуская мова: дапаможнік для вучняў старэйшых класаў» (1982 г., 3-е выд. 1995 г.), падрыхтаваны спачатку сумесна з Леанідам Падгайскім, які, на жаль, заўчасна пайшоў з жыцця. Дапаможнік быў вельмі прыхільна сустрэты педагагічнай грамадскасцю краіны, пра што сведчаць яго шматразовыя перавыданні. Пры гэтым неабходна адзначыць такую выключна важную і рэдкую ў сучасным навуковым асяроддзі рысу Марыі Кавалёвай, як пастаяннае імкненне да ўдасканалення сваіх прац: кожнае новае выданне кнігі абавязкова ўважліва дапрацавалася, у выніку чаго, напрыклад, апошняе ў параўнанні з першым – на 90% новы падручнік. У ім лаканічныя фармулёўкі з улікам кантынгенту навучэнцаў, сціслы і адначасова поўны выклад тэарэтычнага матэрыялу, з густам падабраныя прыклады ў практыкаваннях. Усё гэта зрабіла яго незаменным памочнікам вучняў у сістэматызацыі, замацаванні і паглыбленні ведаў па ўсіх раздзелах школьнага курса беларускай мовы, што вывучаліся ў папярэдніх класах школы.

Марыя Кавалёва – суаўтар удалых і запатрабаваных выданняў калектыву выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ пад кіраўніцтвам прафесара Н. Гаўрош «Беларуская мова: дапаможнік для абітурыентаў» (1992 г., 3-е выд. 1998 г.) і «Беларуская мова: Тэорыя. Тэсты. Для школьнікаў і абітурыентаў» (2004 г., 3-е выд. 2008 г.). Апошняя праца, дарэчы, створана і надрукавана ўжо пасля таго, як Марыя Кавалёва па ўласнай просьбе пайшла на заслужаны адпачынак (2003 г.), але не пакі-

нула дарагую ёй навукова-педагагічную працу, што таксама адпаведным чынам характарызуе яе.

Акрамя згаданых вышэй значных вучэбна-метадычных прац, створаных з удзелам Марыі Кавалёвай, нельга абысці ўвагай яе асабісты навукова-педагагічны ўнёсак у распрацоўку тыпавых вучэбных праграм «Сучасная беларуская літаратурная мова» і «Дзяржаўны экзамен па беларускай мове», падрыхтоўку і чытанне студэнтам спецкурсаў «Стылістыка і культура мовы», «Сінтаксіс і пунктуацыя» і інш. А былі яшчэ грамадскія даручэнні і выхаваўчая праца са студэнтамі, што яна выконвала гэтак жа добрасумленна і старанна, як і навукова-метадычныя заданні, чым заслужыла аўтарытэт і павагу калег па працы і студэнтаў.

У 2011 г. выйшла з друку, укладзеная Марыяй Кавалёвай і Валерыем Міхайлавым кніга «Сын сваёй зямлі і часу: вянок успамінаў пра Міхаіла Кавалёва» – цудоўны зборнік успамінаў пра аднаго з кіраўнікоў урада Беларусі (1986–1990 гг.) мужа Марыі Кавалёвай – Міхаіла Васільевіча Кавалёва. Выданне, створанае тымі, «хто добра ведаў і глыбока паважаў гэтага цудоўнага чалавека, працаваў пад яго кіраўніцтвам» [1, с. 3], я б назваў удалым літаратурным дэбютам Марыі Кавалёвай, дзе яна не толькі ўкладальнік, але і аўтар выдатнага мастацкага «апавядання» пра знаёмства і сумеснае жыццё з мужам, у якім выразна выявіліся яе несумнежныя літаратурныя здольнасці. Пазнаёмцеся з імі, асабліва моладзь – вучні, студэнты, аспіранты, даведайцеся пра нашу не надта далёкую гісторыю па ўспамінах яе непасрэдных удзельнікаў. Упэўнены – не пашкадуеце. А яшчэ – больш высветліце пра асабістае жыццё Марыі Кавалёвай, яе маральна-этычныя прынцыпы, пранесеныя ёй праз усё жыццё. Бо яна і сама пераканана, што «ўсё гэта ў пэўнай ступені можа быць карысным, асабліва для маладых людзей, якія пачынаюць свой працоўны шлях і імкнуцца стварыць сваю сям’ю» [1, с. 198].

За ратныя заслугі і плённую навукова-педагагічную дзейнасць Марыя Кавалёва ўзнагароджана ордэнам Айчыннай вайны II ступені, медалямі «За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.», Францыска Скарыны, юбілейнымі медалямі, неаднаразова адзначалася Ганаровымі грама-

тамі Міністэрства адукацыі, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка і інш.

Літаратура

1. Сын сваёй зямлі і часу: вянок успамінаў пра Міхаіла Кавалёва / уклад. М. Ц. Кавалёва і В. В. Міхайлаў. – Мінск : Рыфтур, 2011. – 199 с.

МАРЬЯ КАРНЕЕВА – ПЕТРУЛАН

Марыя Іванаўна Карнеева-Петрулан нарадзілася ў студзені 1892 г. у в. Чубараўка Мічурынскага раёна Тамбоўскай вобласці (Расія) у сялянскай сям'і.

Сістэматычнай сярэдняй адукацыі Марыя Іванаўна не атрымала. У 1911 г. яна экстрэнам здала экзамены на атэстат стала-сці і паступіла на славяна-рускае аддзяленне філалагічнага факультэта Харкаўскіх вышэйшых жаночых курсаў. Праз 5 гадоў яна атрымала дыплом гісторыка рускай мовы і апублікавала ў «Русском филологическом вестнике» сваё першае сур'эзнае даследаванне, прысвечанае вывучэнню мовы Службовай мінеі 1095 г.

Пасля заканчэння ў 1917 г. аднагадовых Харкаўскіх вышэйшых педагагічных курсаў (па аддзяленні рускай мовы і літаратуры) здольная маладая даследчыца была пакінута пры кафедры рускай мовы для падрыхтоўкі да прафесарскага звання.

Нягледзячы на голад і разруху ў краіне, Марыя Іванаўна самазабыўна займалася навукай. Цэлы год яна правяла ў Маскве, дзе штодня працавала ў архівах і сховішчах рукапісаў сталічных бібліятэк, збіраючы матэрыял для будучай дысертацыі. На жаль, па заканчэнні гэтай працяглай камандзіроўкі ў сувязі са складанымі матэрыяльнымі ўмовамі Марыя Іванаўна вымушана была на нейкі час перапыніць навуковыя пошукі.

Грамадзянскую вайну яна перажыла на Украіне, дзе «займалася ручной працай і навучаннем дзяцей» [2, арк. 6], а ў 1922 г. была залічана аспірантам па кафедры рускай мовы ў Харкаўскі інстытут народнай адукацыі. Адначасова з навучаннем працавала захавальнікам Харкаўскага музея ўкраінскага мастацтва.

У 1925 г. выпускніцу аспірантуры М. Карнееву-Петрулан за-